

ARGUMENTE NUMISMATICE PRIVIND PREZENȚA ARMENILOR ÎN CETATEA ALBĂ ÎNCEPÂND CU SECOLUL XIII

Valentin ARAPU

Problema primelor atestări documentare ale armenilor în spațiul românesc a fost analizată pe larg în istoriografie, în mod special de acest subiect au fost preocupați cercetătorii Grigore Goilav, Grigore Avakian, Hagop Djololian Siruni, Nicolae Iorga, Victor Spinei, Vlad Bănățeanu. Numărul redus de surse istorice sigure în domeniu a stat la baza apariției unor interpretări controversate și afirmații lipsite de o bază documentară temeinică. Depistarea primelor „amprente” ale prezenței și activității armenilor în Cetatea Albă reprezintă un aspect important al armenologiei contemporane. Informațiile oferite de izvoarele scrise din secolele XIII-XIV, reprezentate printr-un număr redus de inscripții funerare și monede, nu oferă nici pe departe un răspuns relevant la întrebarea: când totuși au fost atestați primii armeni printre locuitorii Cetății Albe?

Referindu-se la întregul spațiul moldav, H.Dj. Siruni era convins „că Armenii erau deja așezați în Principat în mod compact înainte chiar de descălecare” așezându-se în cele șapte orașe ale Moldovei – Suceava, Cetatea Albă, Galați, Vaslui, Iași, Botoșani și Hotin. Autorul este convins că armenii veniți pe teritoriul Moldovei erau originari din Ani – „locul de pornire a pribegilor” – o parte au venit prin Crimeea și Polonia, iar ceilalți „au venit pe mare, în Moldova și bazinul danubian, spre a trece în Galiția, Podolsk și celelalte regiuni ale Poloniei”. În anul 1060, armenii din orașul Ani și împrejurimi, au fost nevoiți, din cauza invaziilor străinilor, să i-a calea pribegiei, îndreptându-se spre Polonia și Moldova. Un nou val de emigrare are loc în anul 1064, fiind cauzat de invazia armatei selecuzilor lui Alp-Arslan/Alpaslan și devastarea capitalei Ani. În anul 1239 teritoriul armean a fost pustiit de tătari și „puțini au putut să scape și să fugă spre țări îndepărtate”. Aproximativ în anul 1313, în urma unui cutremur dezastruos, „o nouă caravană de armeni” emigrează în Moldova. Ultima emigrare a armenilor din Ani este menționată în anul 1342, cauza principală fiind reocuparea capitalei de către perși. Este semnificativ și faptul că primii refugiați din Ani, în marea lor majoritate erau reprezentanți ai aristocrației, aducând cu ei „tot ce poporul armean avea mai select fie ca moravuri, fie ca obiceiuri și datini” și „formând un nucleu ales”. Armenii săraci și țăranii „au rămas lipiți de glebă” pe când cei „cu dare de mână au plecat din țara lor pentru ași salva viața, credința strămoșească și averea”. La mijlocul secolului al XIV

„coloniile armenesti din Moldova formau nuclee importante chiar înainte de întemeierea principatelor”.

Printre primii autori care au încercat să stabilească cea mai veche atestare cronologică a armenilor în Cetatea Albă a fost Grigore Goilav. În studiul „Bisericile Armene de prin Țările Române” acest autor afirma că în Cetatea Albă a descoperit o piatră de mormânt cu o inscripție în limba armeană pe care o data cu anul 967. Profesorul Grigore M. Avakian a pus la îndoială această datare atât de timpurie, considerând că stabilirea armenilor în Cetatea Albă trebuie raportată la finele secolului XIV, anume atunci ei au devenit o concurență serioasă pentru negustorii genovezi în bazinul Mării Negre.

Într-un alt studiu – „Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei” – Grigore Goilav susținea că „în Moldova și Muntenia ei (armenii – n. a.) par a fi venit pe la 1046 d. Chr. când împăratul bizantin Monomachus a invadat Armenia”.

Cercetătorul Victor Spinei ajunge la următoarea concluzie: „informațiile izvoarelor istorice și arheologice converg în a fixa începuturile Cetății Albe ca oraș medieval în a doua jumătate a secolului al XIII-lea”. „Cea mai veche atestare scrisă certă a Cetății Albe” (Malvocastro) datează cu 8 mai 1290 și reprezintă un act prin care un anume Giacomo di Finale confirma că a primit o sumă de bani „la Cafa, de unde urma să plece spre portul de la limanul Nistrului și apoi la Constantinopol (*ad partes Malvocastri et deinde in Constantinopolim*)”. În secolul următor Cetatea Albă va deveni un centru important de colectare a grâului din arealul pontic, fapt confirmat în tratatul de comerț al florentinului Francesco Balducci Pegolotti și de către cărturarul armean din secolul XVIII Hugas Ingigian care relatează că împrejurimile Akkermanului „sunt foarte fertile” și „produc grâu mult și bun”.

Descriind cimitirele armenesti din Basarabia, cercetătorul Gheorghe Bezviconi constata că „biserica armenescă și mormintele din jurul” Cetății Albe „datează din secolul XIV”. Oricum, Nicolae Iorga era convins că în Cetatea Albă până la căderea ei în mâinile turcilor în anul 1484, locuiau mai mulți armeni decât în localitățile Suceava, Siret, Hotin, Iași, Roman, Vaslui, Botoșani luate împreună.

În anul 1923 Grigore Avakian, aflându-se la Cetatea-Albă unde pe atunci „se lucra la adâncirea portului de acolo”, a „găsit” în fâșia „de nisip depus în fața cetății” o monedă armenescă de bronz. Ulterior Gr. Avakean a mai depistat două monede armenesti, „găsite” de asemenea la Cetatea Albă, în colecțiile particulare a lui Cristofor S. Cinarov și Sarkis G. Calpacci. În urma descoperirilor realizate spectrul surselor istorice în domeniul cercetat a fost

extins pe baza informațiilor noi oferite de trei piese numismatice emise de regii Armeniei Mici sau Ciliciene.

Regatul armenilor din Cilicia a existat între anii 1080-1385, fiind cucerit de către mamelucii egipteni. După Nicolae Iorga, Armenia ciliciană „a dăinuit aproximativ între anii 1100-1400”, iar peste Marea Neagră armenii au trecut prin secolul al XIV-lea în Crimeea, stabilindu-se în Cafa. Istoria Armeniei Ciliciene a cuprins în sine și o sinteză dintre elementele armean și cel francez, fapt explicat prin impactul cruciadelor. Primul „rege al Armenilor” a fost Leon Magnificul. Regatul Armeniei Mici a fost șters de pe hartă în anul 1375.

La Cetatea Albă au fost descoperite trei monede puse în circulație de regii armeni Hetum I (1226-1270) și Hetum II (1289-1294, 1295-1296, 1299-1305) ai Ciliciei. Prima monedă depistată de Grigore Avakian este o monedă armenească de bronz bătută de regele Hetum I din Cilicia. Pe fețele monedei sunt prezente următoarele inscripții: Av. † HETUM TACAVOR HAIOTȚ (Av. † HETUM REGE AL ARMENILOR); Rs. † ŞINEAL I CAGHACĂN I SIS (Rs. † BĂTUT ÎN ORAŞUL SIS).

Cea de-a doua monedă Grigore Avakian a depistat-o în „colecția d-lui Cristofor S. Cinarov” care ar fi găsit-o cu „15-20 de ani în urmă”. Moneda a fost emisă pe timpul uneia dintre cele trei domnii a regelui Hetum al II-lea în Cilicia, având următoarele inscripții pe ea: Av. [† HETUM T]ACAVOR HAIOTȚ (Av. [† HETUM R]EGE AL ARMENILOR); Rs. † ŞINEAL I CAGHACĂN I SIS (Rs. † BĂTUT ÎN ORAŞUL SIS).

Moneda a treia se conținea în colecția lui Sarkis G. Calpacci, reprezenta o monedă de argint, „mai puțin fericit conservată”, din timpul regelui „Hetum I înfățișat pe reversul monedei împreună cu soția sa regina Isabela, fiica lui Leon I, de la a doua sa soție Sibila, fiica lui Amaury de Lusignan, rege al Ciprului”, purtând următoarele inscripții: Av. † H[E]TUM TACAVO[R] (Av. † H[E]TUM REGE AL); Rs. † CAROGH[U]T[EAN] HAI[OȚ] (Rs. † REGATUL[UI] ARM[EAN]).

Grigore Avakian afirma că chiar dacă nu existau „știri sigure ale apariției” armenilor „în celelalte regiuni ale Moldovei la Cetatea-Albă, însă ei apar „dacă nu în secolul XII-lea, în al XIII-lea în orice caz”. Monetele armenești găsite acolo „sunt dovadă destul de serioasă, dacă nu ținem seamă de biserica armenească din Cetatea-Albă, unică în toată țara prin forma-i de bazilică și mult anterioară epocii apariției primului domn Moldovean în Cetatea-Albă, Alexandru cel Bun”.

Monedele vehiculate de Grigore Avakean puteau fi aduse în Cetatea-Albă nu neapărat de către negustori armeni, cu același succes ele puteau nimeri în localitate prin intermediul negustorilor genovezi sau bizantini care întrețineau legături comerciale directe sau de tranzit cu regatul armean

din Cilicia. Gh. Brătianu afirma că aceste monede puteau fi aduse doar de negustorii străini. Referindu-se la aceste monede armenesti, H.Dj. Siruni admitea că ar fi „aduse poate chiar de negustorii armeni, nu numai de cei streini, cum crede d-l Gh. Brătianu”.

Atestarea monedelor armenice la Cetatea-Albă într-o perioadă atât de timpurie nu demonstrează în mod vădit că ar fi existat o comunitate armenică în acest centru. Prezența armenilor în Cetatea Albă, începând cu secolul al XIII-lea, este confirmată doar parțial de sursele numismatice, arheologice și paleografice. Faptul că Cetatea Albă își are începuturile sale „ca oraș medieval în a doua jumătate a secolului al XIII-lea” ne face să presupunem că anume atunci erau atestați primii armeni în acest centru urban. Este cunoscut bine și faptul că armenii se stabileau în mediul urban, acolo unde aveau garanții de trai și securitate din partea autorităților publice. Deși, cele trei monede emise de regii Armeni Mici în secolul al XIII-lea, au fost atestate în Cetatea Albă de către Grigore Avakian, totuși nu există o certitudine deplină asupra faptului prezenței unei comunități armenice subînțelegem mai multe elemente constitutive: cartier, piață, biserică, cimitir etc. Astfel, prezența unor armeni în Cetatea Albă pe parcursul secolului XIII, este confirmată doar parțial prin piesele numismatice descoperite și puse în circuitul științific de către Grigore Avakian.

Bibliografie:

Avakian G.M., *Trei monede ale regilor armeni găsite la Cetatea Albă*, în: „Buletinul Societății Numismatice Române. Revistă pentru numismatică și științele auxiliare” (BSNR), Sub îngrijirea lui Constantin Moisil, XIIX, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl FII, 1924, Nr. 49-50, p. 10-14.

Avakian G.M., *Rectificări și adăogiri: Cetatea Albă*, i: „ANI. Revistă de cultură armeană”, anul I, vol. III, București, iulie, 1936, p. 75-80.

Bănățeanu V., *Armenii în istoria și în viața românească*, București, Tipografia Lito țaranu, 1938, 58 p. + 2 planșe.

Bezviconi Gh., *Morminte armenesti dintre Prut și Nistru*, în: „ANI”, București, Tipografia „Carpați”, 1941, p. 389-393.

Brătianu Gh., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatar et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Universitatea din Iași, București, 1935, 195 p.

Doru I., *Biserica și comunitatea armenică din Roman*, București, Editura Zamca, 2009, 95 p. + 32 planșe.

Goilav G., *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*, Extras din „Revista de Istorie, Arheologie și Filologie” (RIAF). Volumul X, Fasciculul pe trimestrul II, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1909, 21 p.

Goilav G., *Bisericile armene de prin țările Române*, în: “RIAF”, vol. XII, Partea I, București, 1911, p. 457-465.

Ingigian H., *Dobrogea și Basarabia. Descris de un geograf armean. Cadâlcăul din Ackerman*, în: „ANI”, anul II, volumul IV, București, aprilie-iunie, 1938, p. 65-66.

Iorga N., *Armenii și românii: O paralelă istorică*. Extras din: „Analele Academiei Române”, Seria II. Tom XXXVI, „Memoriile secțiunii istorice”, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 39 p.

Iorga N., *Brève Histoire de la Petit Arménie. L'Arménie Cilicienne. Conférences et récit historique (Ouvrage orné de planches)*, Paris, Librairie Univesitaire J. Gamber, 1930, 157 p.

Siruni H.Dj., *Cronica Armenilor din țările române. Partea I (sec. X-XIII)*, în: „ANI”, anul I, vol. I, decembrie, București, 1935, p. 68-73.

Siruni H.Dj., „*Țara voievodului Ștefan*” (*Pe marginea unui manuscris armenesc scris în 1460 la Cetatea-Albă*). Extras din Anuarul „ANI”, București, Tipografia „Carpați”, 1941, 25 p. + 8 planșe.

Spinei V., *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în: „Analele Brăilei”, Serie Nouă, an. 1, nr. 1, Brăila, 1993, p. 171-236.

Spinei V., *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994, 495 p.